

НОВІ ВИПАДКОВІ ЗНАХІДКИ КОМПЛЕКСІВ ВОЇНІВ-ВЕРШНИКІВ САТІВСЬКОГО ЧАСУ НА ХАРКІВЩИНІ

У травні 2002 р. при проведенні земляних робіт на правому високому березі безіменної притоки р.Гомільша (басейн р.Сіверський Донець) було знайдено три речових комплекси салтівського часу, котрі потрапили до харківського колекціонера О.В.Стяглика*. Речі було знайдено за 1 км на південний захід від Сухогомільшанського кремаційного могильника салтівської культури, котрий досліджувався у другій половині 70-х років ХХ ст. Середньовічною археологічною експедицією Харківського державного університету під керівництвом В.К.Міхеєва, якою було відкрито 17 подібних комплексів (Міхеєв, 1986, с.158-173).

Обстеження місця знаходження комплексів експедицією Харківського історичного музею в серпні 2002 р. показало, що територія можливого могильника була повністю зруйнована при прокладенні двох низок нафтопроводу високого тиску Шебелинка — Москва у 60-х роках ХХ ст. Згадані комплекси, можливо, знаходились на окраїні могильника, тому і збереглися до сучасного моменту.

За свідченням очевидців відкриття комплексів, вони знаходилися на значній відстані один від одного. Так, комплекс №2 розташовувався на відстані 50 м на північний захід від комплексу №3. Місцезнаходження комплексу №1 нам встановити не вдалося. Глибина виявлення комплексів складала 0,35-0,45 м від сучасної поверхні ґрунту. Треба зазначити, що верхній шар ґрунту було знято бульдозерами при прокладанні нафтопроводу. Комплекси №№ 1 та 2 були вилучені з круглих у плані ям, діаметр котрих не перевищував 0,4-0,5 м. Речі комплексу №3 знаходилися в ямі у формі прямокутника, із закругленими кутами, розміри якої складала близько 0,9-1,0х0,3-0,4 м. Яма була орієнто-

вана по лінії південь-північ. У знайдених комплексах, як вказали очевидці, перепалені людські кістки були відсутні, що дозволяє визначити їх як поминальні і пов'язати з так званими салтівськими "тайничками". Інвентар комплексів вказує на приналежність їх воїнам-вершникам.

Комплекс №1 містив пару стремен, вудила, наконечник списа та шаблю, що була навмисне зігнута у давнину навпіл (рис.1). Речі чудово збереглися завдяки тому, що побували у полум'ї поховального вогнища.

Комплекс №2 складався з пари стремен, вудил та сокири-чекана. Речі цього комплексу погано збереглися, фрагментовані (рис.2). Погана збереженість складу комплексу зумовлена тим, що вони, очевидно, не потрапили до полум'я поховального вогнища.

Комплекс №3 містив навмисне зламаний у давнину залізний казан, складний серп, два залізних ножа, зігнута у вигляді літери "S" шаблю, кільчатий з'єднувач ременів кінської зброї, залізне збройне кільце, дві залізні збройні пряжки, дві пари стремен, двоє вудил, три бойові сокири-чекани, два наконечники списів (рис.3-4). Стан речей комплексу задовільний, частина з них вкрита товстим шаром окислів. Пара стремен, вудила, збройне кільце, кільчастий з'єднувач ременів зброї спеклися у одну грудку.

Всі знайдені стремена належать до так званого "салтівського" типу. Вони аркоподібної форми, з прямокутною витягнутою петлею та дещо увігнутою підніжкою (рис1:1, 2; 2:2,3; 3:1,8). Висота стремен складає: 20,5 та 21,5 см (комплекс №); 21,0 см, 21,2 см, 22,2 см, 21,5 см (комплекс №3). Стремена з комплексу № 2 збереглися на висоту 18,4 та 15,3 см. Підніжки стремен з комплексів №1 та №3 підсилені трьома джгутами. Підніжка

* Користуючись нагодою, висловлюю подяку О.В.Стяглику за можливість ознайомитися з матеріалами комплексів та за дозвіл на їх публікацію.

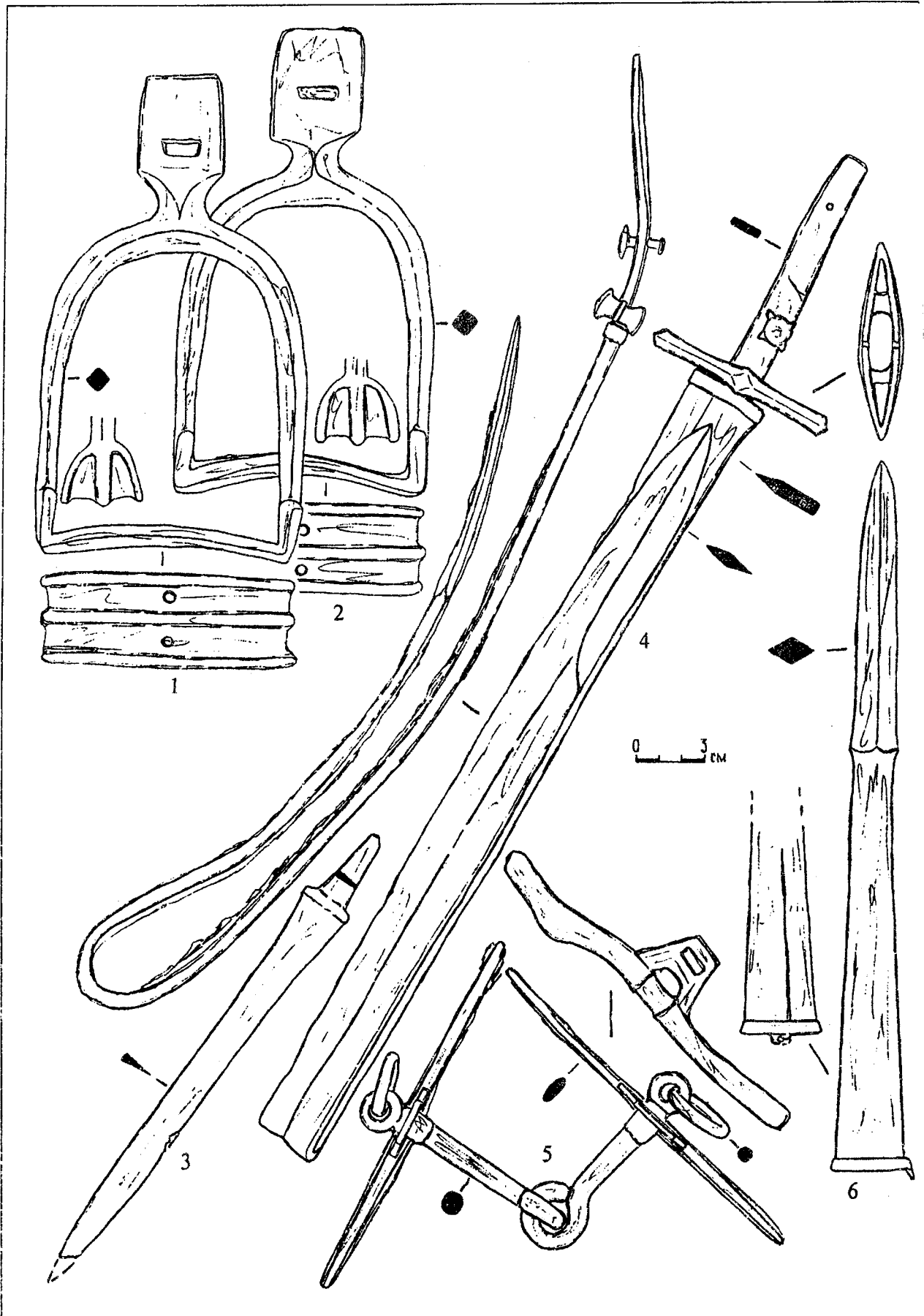

Рис.1. Суха Гомільша, околиці. Речі з комплексу №1. Випадкова знахідка.

в обох стременах з комплексу №2 не збереглася. Ширина підніжок складає: 3,9 та 4,0 см (комплекс №1); 3,8 см, 3,8 см, 4,0 см та 3,7 см (комплекс №3). У підніжках стремен комплексу №1 нанесено по два отвори круглої форми.

Стремена цього типу є найбільш характерними для пам'яток салтівської культури другої половини VIII — першої половини X ст. (Плетнева, 1967, с.167). Вони зустрічаються в пам'ятках аланського (Плетнева, 1989, рис. 44; Крыганов, 1993, рис.1:17) та болгарського (Татаринов, Копыл, Шамрай, 1986, рис.3:14; Пархоменко, 1983, рис.5:1) населення басейну Сіверського Дінця, в біритуальних (Аксенов, Крыганов, Михеев, 1996, рис.4:1-7; Шрамко, 1983, рис.11, 12) та кремаційних (Кухаренко, 1951, рис.32:1-4; 34; 36; Крыганов, 1989, рис. 4:1-4,8) могильниках Подонців'я.

Вудила залізні двохчастинні, асиметричні, двукольчаті з круглого в перетині дроту з S-подібними псаліями, кінці яких закінчуються стилізованими голівками коней (рис.1:5; 2:4; 3:9) (комплекси №1-3), та з цвяхоподібними псаліями (рис.3:2) (комплекс №3). Кінці гризел завершуються двома петлями — для псалія та для повідного ременя. В усіх вудил петлі гризел перпендикулярні одна до одної. S-подібні псалії у перетині еліпсоподібні, цвяхоподібні псалії — круглі. Псалії мають трапецієподібні петлі. У вудил з комплексу №2 збереглася одна половина гризел та один псалій (рис.2:4). Розміри вудил з комплексу №1: довжина — 9,7 см та 10,5 см, діаметр гризел — 1,0 см, псалії — 17,1x1,3x0,5 і 17,3x1,4x0,6 см. Розміри вудил з комплексу №2: довжина гризла — 8,8 см, діаметр гризла — 0,9 см, розміри псалія — 14,5x1,2x0,6 см. Розміри вудил з цвяхоподібними псаліями (комплекс №3): довжина вудил — 9,6 см та 10,4 см, діаметр гризел — 1,0 см, псалії — 14,8 см та 15,1 см. Розміри вудил з S-подібними псаліями з комплексу №3: довжина вудил — 10,3 та 10,7 см, діаметр гризел — 1,0 см, псалії — 21,2x1,5x0,6 та 14,5x1,5x0,6 см.

У хронологічному плані вудила з S-подібними псаліями характерні для старожитностей VIII-IX ст. степової зони Європи (Кирпичников, 1973, с.13). На думку деяких дос-

лідників, вони більш притаманні для пам'яток другої половини VIII — першої половини IX ст. (Крыганов, 1989, с.100). Для Подоння вудила з S-подібними псаліями є провідним типом для салтівських кремаційних поховань та пов'язаних з ними поминальних комплексів (Крыганов, 1989, с.107). Так, вони знайдені у похованнях Ново-Покровського, Сухогомільшанського, Червоногірського могильників, у с.Кочеток (Кухаренко, 1951, рис.34; 36; Крыганов, 1989, рис.4, 6; Аксенов, Крыганов, Михеев, 1996, рис.4:17; Дегтярь, 1984, рис.2:3). За межами Подоння вудила цього типу знайдені в Хусаїнівських курганах на Південному Уралі (Мажитов, 1981, рис.22:2, 7; 26; 27) та в Закубанських могильниках — Псекупському 1, Молдовановському, Казазове біля хутора Хабль (Ловпаче, 1985, табл.ХХІІ, 9; Тарабанов, 1992, рис.1:6; 1999, рис.2:3; 3:10; Пьянков, 1998, рис.3:2).

Кільчатий з'єднувач ременів кінської збруї, що складається з чотирьох залізних кілець різного діаметру (рис. 3:3), представлений у комплексі №3. Всі кільця виготовлені з круглого у перетині дроту, діаметром 0,9-1,0 см. Діаметр центрального кільця складає 8,6 см, ще двох — 6,0 см, останнього — 7,0 см. Збруйні з'єднувачі цього типу в басейні Сіверського Дінця зустрічалися лише у похованнях за обрядом кремації: П'ятницьке, Суха Гомільша (поховання 46/V, комплекс XV) (Шрамко, 1983, рис.11:11; Крыганов, 1989, рис.2, 21, 22). Аналогічні кільчасті з'єднувачі знайдені в кремаційному Казазовському могильнику, що датується VIII-IX ст. (Тарабанов, 1983, рис.1:22), у Вознесенському комплексі (Грінченко, 1950, табл.ІІ, 12), який датується першою половиною VIII ст.

Збруйне кільце, діаметром 4,3 см, викуване з круглого в перетині дроту діаметром 0,7 см (рис. 3:4). Подібні збруйні кільця у пам'ятках салтівського часу зустрічаються доволі часто. Вони є в комплексах кінського спорядження в аланських катакомбних могильниках (Бабенко, 1910, с.21, 29-30, 33-35; Винников, Афанасьев, 1991, рис.19, 10; Плетнева, 1989, рис.38), в болгарських ґрунтових похованнях салтівської культури Подонеччя (Пар-

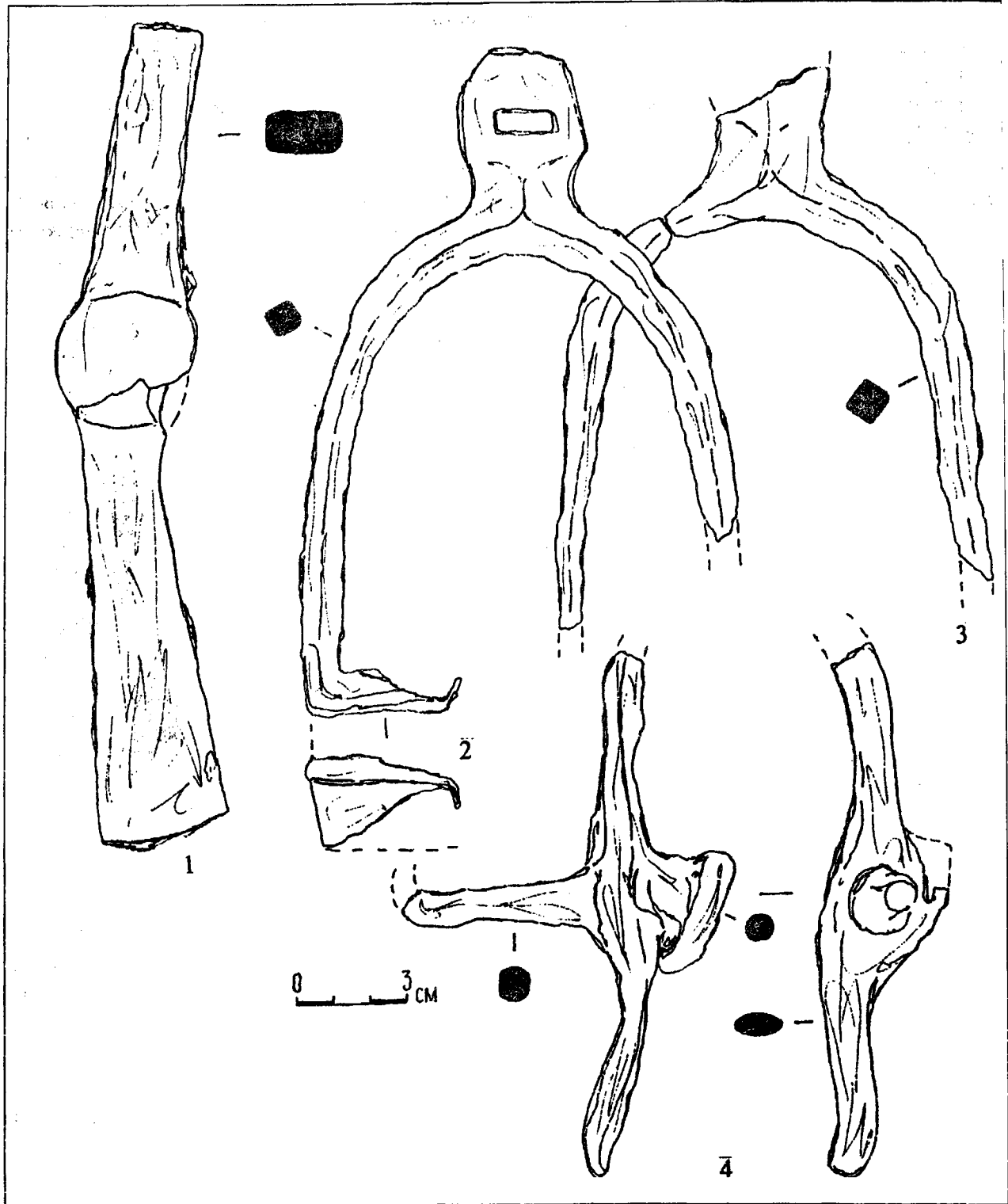

Рис. 2. Суха Гомільша, околиці. Речі з комплексу №2. Випадкова знахідка.

хоменко, 1983, рис.5:4,5).

Залізни збруйні язичкові пряжки прямокутної форми (рис. 3:5,10). Рамка пряжок в перетині трапецієподібна. Розміри пряжок: 1) 7,5х6,5 см, 2) 7,0х5,0 см. В однієї пряжки відсутній язичок, у іншої — відламана частина рамки. Подібні збруйні пряжки присутні

на багатьох пам'ятках раннього середньовіччя — від Сибіру до Дунаю. Пряжки цієї форми були дуже поширені у кочових народів степів Євразії з VIII по XIV ст. (Федоров-Давыдов, 1966, с.46). Зустрічаються такі пряжки у старожитностях волинцевського типу (Седов, 1982, табл. XXXV, 11), на давньоруських

пам'ятках X-XI ст. (*Кирпичников, 1973, рис.43:2*). Збруйні прямокутні пряжки у Подонні зустрічаються в аланських катакомбах (*Криганов, 1993, рис.2:24,26*), в ґрунтових болгарських похованнях (*Пархоменко, 1983, рис.6:1, 2*), у похованнях за обрядом кремації (*Крыганов, 1989, рис.1:38-40, 45*).

Ножі черешкові з прямою спинкою та трикутним, клиноподібним у перетині лезом (рис.1:3; 3:6,7). Черенки ножів, що походять з комплексу № 3, відламані. Загальні розміри ножів: 23,2x2,3x0,4 см (комплекс №1); 9,8x1,3x0,4 см, 12,5x1,4x0,4 см (комплекс №3). Ножі, аналогічні представленим, були достатньо широко розповсюджені у VIII-X ст. на території від Уралу до Угорщини (*Міхеєв, Степанська, Фомін, 1973, с.91*). У великій кількості вони зустрічаються на пам'ятках салтівської культури (*Ляпушкин, 1958, с.312, рис.55; Плетнева, 1989, рис.45*), в північнокавказьких (*Саханев, 1914, табл.1:22; 3:14,15*) та слов'янських (*Сухобоков, 1975, с.93, рис. 52:7; 53:4, 7-9*) старожитностях.

Шаблі залізні з брускоподібним черешком, що був викуваний разом із клинком (рис.1:4; 4:6). У шаблі з комплексу №1 на черешку збереглася одна заклепка та отвір від другої для кріплення руків'я. Кінець черешка відламані. Клинок шабелі слабо вигнутий. Лезо в перетині має п'ятикутну форму. Кінець клинка на довжину 13 см (комплекс №1) та 12,5 см (комплекс №3) двосічний, ромбічний у перерізі. Загальна довжина шаблі з комплексу №1 складає 93 см, довжина клинка — 80 см, ширина клинка — 3,1 см, товщина клинка — 0,6 см. Розміри черенка — 13x1,6x0,5 см. Загальна довжина шаблі з комплексу №3, при відламаному кінці черешка, складає 89 см, довжина клинка — 85 см, ширина клинка — 3,5 см, товщина клинка — 0,6 см. Розміри залишків черешка — 2,7x1,7x0,5 см. Перехрестя шабелі брускоподібне, з прямими кінцями. Розміри перехрестя шабелі — 8,8x1,2x2,1 см (комплекс №1) і 10,2x2,0x2,1 см (комплекс №3).

Подібні клинки характерні для півдня Східної Європи та для всього періоду існування Хозарського каганату (*Мерперт, 1955, с.134*). Навмисне зламані та зігнуті у кілька

разів шаблі походять виключно з кремаційних поховань басейну Сіверського Дінця (Тополі, Нова Покровка, П'ятницьке, Суха Гомільша, Червона Гірка, Лисий Горб) (*Кухаренко, 1951, рис.30:4; 34:1; Шрамко, 1983, рис.11:15; Крыганов, 1989, рис.2:1-5; Аксенов, 1999, рис.1,9*) та Південно-Західного Кавказу (Борісове, Псекупський 1, Казазовський 2 могильники та інші) (*Саханев, 1914, с.143; Пьянков, 1998, рис.2; Тарабанов, 1999, рис.1:2; 3:2*). Аналогічні шаблі знайдені в аланських та болгарських старожитностях Подонеччя (*Братченко, Швецов, 1984, рис.2:4; Каминский, 1987, рис.3:20; Крыганов, 1993, рис.1:2; Плетнева, 1989, рис.34*). Приймаючи до уваги незначні розміри клинків наших шабелі, а особливо їх слабку кривизну, навряд чи ці зразки озброєння можуть датуватися X ст., так як у X-XI ст. кривизна клинка складає 3-4,5 см (*Кирпичников, 1966, с.67*). Це значно перевищує кривизну наших виробів. Шаблі з такою незначною кривизною клинка Г.Ф.Корзухіна та Н.Я.Мерперт датували VIII-IX ст. (*Корзухіна, 1950, с.75. Мерперт, 1955, с.162*), І.Л.Ізмайлов — другою половиною VIII — серединою IX ст. (*Ізмайлов, 1989, с.109*). Шабельні перехрестя з прямими кінцями датуються VIII-X ст., хоча вже з кінця IX ст. більш характерними стають перехрестя з овальними пелюсткоподібними пласкими розширеннями на кінцях (*Крыганов, 1987, с.108*). Все це дозволяє віднести знайдені шаблі до другої половини VIII — кінця IX ст.

Наконечник залізної піки (комплекс №1) складається з довгої втулки та вузького ромбічного у перетині пера (рис.1:6). Наконечник має у місці переходу насадку в перо різко виражені виступи. Для закріплення на дрівку наконечник має спеціальну петельку прямокутної форми на обідку, що обтискав основу втулки. Розміри: довжина наконечника — 31,7 см, перо — 13x2x1,2 см, діаметр втулки — 3,7 см.

Наконечники списів, що виконували функцію пік, отримали широке поширення у степах Східної Європи з VII ст. (*Кирпичников, 1966а, с.17; Міхеєв, Степанська, Фомін, 1967, с.168*). Піки, подібні до знайденої у комплек-

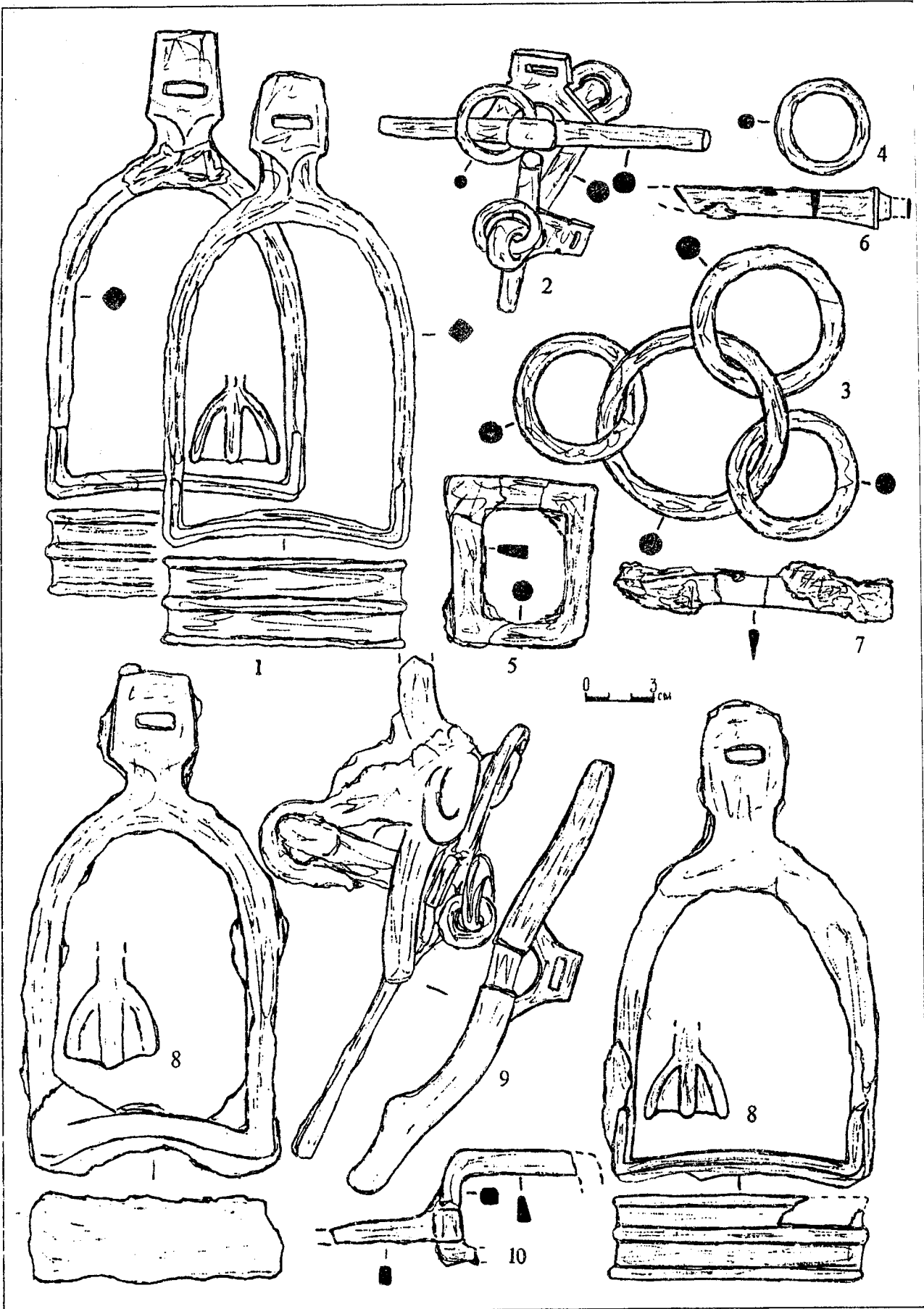

Рис. 3. Суха Гомільша, околиці. Речі з комплексу №3. Випадкова знахідка.

сі № 1, звичайні для пам'яток салтівської культури (Міхеєв, Степанська, Фомін, 1967, рис. 1:5-12). Вони знайдені як в інгумаційних салтівських похованнях (Криганов, 1993, рис. 1:6), так і в похованнях за обрядом кремації (Кухаренко, 1951, рис. 30:1; 36. Дегтярь, 1984, рис. 2:1; Крыганов, 1989, рис. 3:1, 2). Наконечники списів, що близькі за формою та оформленням до пік Подонеччя, походять з кремаційних могильників Кубано-Чорноморського регіону (Дюрсо, Псенукський 1, Казазове 2 та інші) (Ловпаче, 1985, табл. XXII, 1; Дмитриев, 1979, рис. 2:1).

Наконечник списа (комплекс № 3) має конусоподібну втулку на всю довжину наконечника та два бокових крила, що утворюють перо листоподібної форми з найбільшим розширенням у нижній частині (рис. 4:1). В крилах пера зроблено по одному отвору круглої форми. Втулка у нижній частині зруйнована. Розміри наконечника: загальна довжина — 36,8 см, довжина пера — 23,3 см, ширина пера — 6,8 см, діаметр втулки — 3,6 см.

Для пам'яток раннього середньовіччя цей тип наконечників архаїчний та найдзвичайно рідкісний (Крыганов, 1989, с. 103). Подібні наконечники списів з листоподібним пером або з пером полум'яподібної форми знайдені в похованнях біритуального могильника Червона Гірка (№№ 150/к-13, 254), в кремаційних могильниках Суха Гомільша (№№ 175, 252, 286/ комплекс XVI) та Лисий Горб (№ 1), в інгумаційному Нетайлівському могильнику (Аксьонов, 1999а, с. 79. Крыганов, 1993а, рис. 33:11). Лише наконечники виявлені на Сухогомільшанському могильнику мають отвори у лопастях пера. Показово, що отвори у лопастях наконечників списів існували лише в авар та дунайських болгар (Бобчева, 1957, с. 64, рис. VII:12; VIII:15).

Пероподібний наконечник списа (комплекс № 3) характеризується відносно вузьким еліпсоподібним у перетині пером, що поволі переходить в конічну втулку (рис. 4:2). Розміри наконечника: довжина — 29,0 см, ширина пера — 2,3 см, діаметр втулки — 2,9 см, довжина втулки — 19,5 см.

Формування подібних салтівських перо-

подібних наконечників списів починається, на думку Н.Я.Мерперта, у сарматський час (Мерперт, 1951, с. 24-25, рис. 2), але безпосередньо в салтівських старожитностях знахідки подібних наконечників списів поодинокі. Так, один наконечник цього типу походить з Верхньосалтівського катакомбного могильника (Криганов, 1993, рис. 1:7), другий — знайдено в інгумаційному похованні № 100/к-8 біритуального могильника Червона Гірка (Аксьонов, 1999а, с. 78, рис. 26:2). Аналогічний і синхронний нашому наконечник походить із Елістанжанського могильника IX-X ст. з Північного Кавказу (Багаєв, 1979, рис. 2:20). В давньоруських некрополях подібні наконечники списів з'являються пізніше — не раніше XI ст. і їх побутування пов'язується зі впливом північно-західних сусідів Русі (Кирпичников, 1971, с. 14-15).

У комплексах № 2, 3 знайдено три залізні бойові сокири-чекани з овальною провушиною, вузьким трапецієподібним лезом та високим прямокутним у перетині обушком (рис. 2:1; 4:3,4). Розміри сокир-чеканів: загальна висота — 22,7 см (комплекс № 2), 26,8 та 26,5 см (комплекс № 3); ширина леза — 3,5 см (комплекс № 2), 3,9 та 3,8 см (комплекс № 3); обушок — 7,5x2,0x1,2 см (комплекс № 2), 8,6x2,5x1,0 та 9,5x2,0x1,0 см (комплекс № 3).

Сокири цього типу домінують в аланських катакомбних похованнях Подонеччя (Винников, Афанасьєв, 1991, рис. 6:10; 8:2.; Плетнева, 1989, с. 74, рис. 35). Аналогічні сокири-чекани походять з поховань Нетайлівського могильника (№№ 159, 171) (Аксьонов, 1999а, с. 212-213). Знайдена подібна сокира-чекан і в поминальному комплексі № XVII Сухогомільшанського могильника (Аксьонов, 1999а, с. 214). У Поволжі аналогічні сокири-чекани зустрічаються лише в матеріалах другої половини VII-VIII ст. (Святкин, 1998, с. 261), тоді як у Подонеччі вони відомі і в старожитностях середини — другої половини IX ст. (Аксєнов, 1999, табл. V:1).

Бойова сокира-чекан з грибоподібним, прямокутним у перетині обушком та відносно широким, відтягнутим у бік держака лезом, що утворює ніби уступ (рис. 4:5), входи-

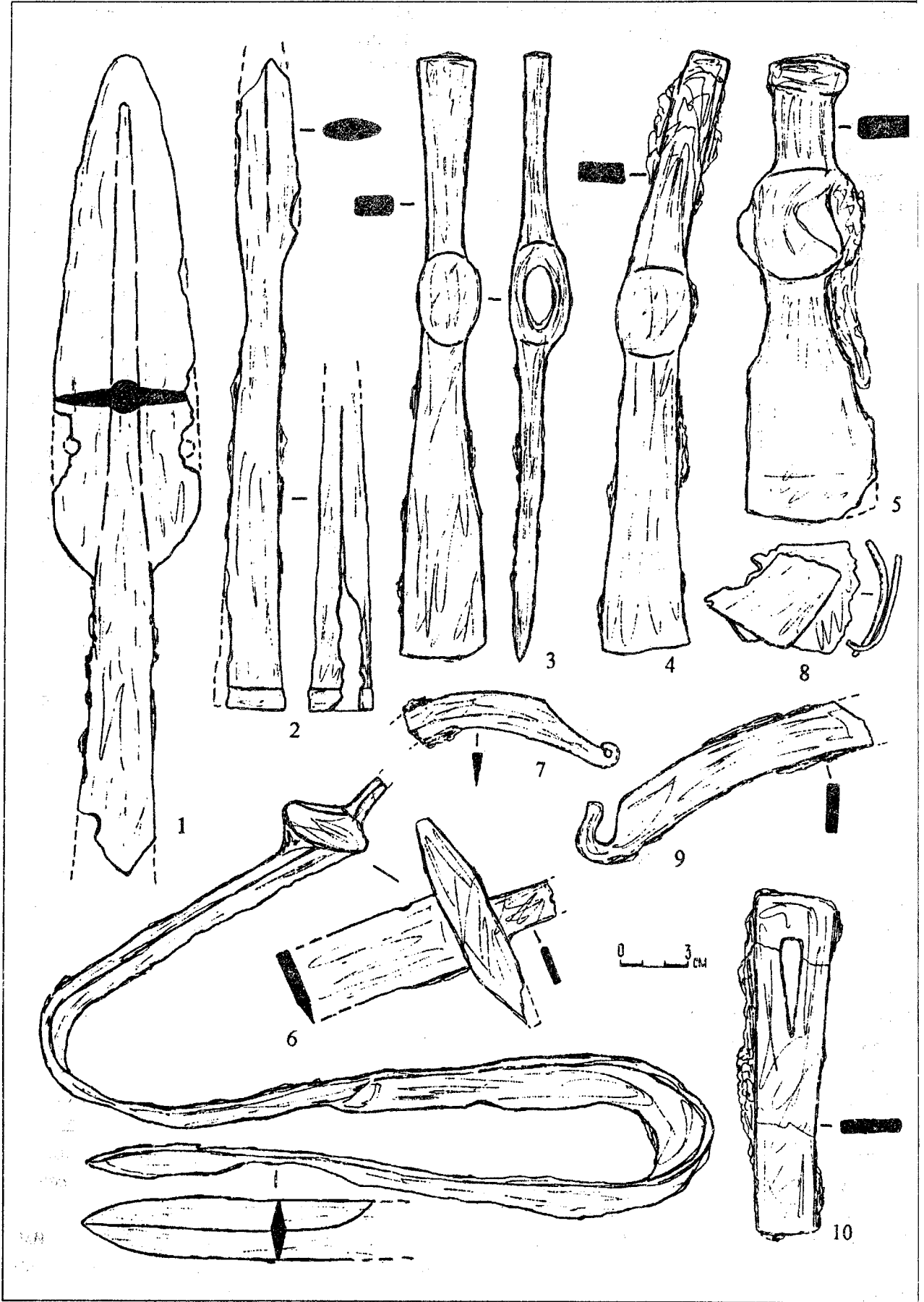

Рис. 4. Суха Гомільша, околиці. Речі з комплексу №3. Випадкова знахідка.

ла до складу комплексу № 3. Розміри: висота — 20,6 см, ширина леза — 6,0 см, обушок — 5,0x2,6x1,0 см.

За класифікацією С.О.Плетнєвої, подібні сокири-чекани віднесені до типу П, 3, котрий переважає серед сокир інших типів (Плетнєва, 1989, рис.35). Сокири-чекани цього типу зустрічалися у похованнях Сухогомільшанського (3 од.), Червоногірського (4), Лисогорбського (2), Нетайлівського (1) могильників (Аксьонов, 1999а, с.81), у комплексі з с.Тополі (Кухаренко, 1951, рис.30:2. 57). Такі сокири-чекани отримали у VIII-XI ст. на території Східної Європи досить широке розповсюдження. Вони зустрічаються на Північному Кавказі (Виноградов, Мамаєв, 1985, рис.5:3; Тарабанов, 1983, рис.1:15; Уварова, 1900, табл. LXXIV:3), у Прикам'ї (Генинг, Голдина, 1970, табл.23:11, 12; Генинг, Халиков, 1964, табл.90:4-6), Поволжі (Алихова, 1969, табл.18, 19) та Подонні (Винников, Афанасьєв, 1991, рис.21:11; Савченко, 1986, рис.7:1; Флеров, 1990, рис.18:1; Криганов, 1993, рис.1:8).

Бойові сокири-чекани обох типів існували на величезній території і протягом довгого часу, залишаючись одним з основних видів зброї ближнього бою, що пояснюється легкодоступністю, простотою використання та її ефективністю. Застосування сокир-чеканів є відмінною рисою військової справи кочовиків раннього середньовіччя півдня Східної Європи (Плетнєва, 1967, с.158). У салтівських старожитностях бойові сокири-чекани зустрічаються в аланських поховальних комплексах (Криганов, 1993, с.56; Плетнєва, 1967, с.168), тоді як у болгарських ґрунтових могильниках вони достатньо рідкісні (Савченко, 1986, с.86). Рідко знаходять сокири-чекани і в болгарських некрополях Подунав'я та Поволжя (Багаутдинов, Богачев, Зубов, 1998, с.11, рис.24:6; Казаков, 1971, с.104, табл.VII:1-11; Станчев, Иванов, 1957, табл. IX:5).

Фрагмент складного серпа зі слабо вигнутим лезом. Кінчик черешка серпа утворює кільце (рис.4:7). Розміри його: довжина на сучасний момент — 9,8 см, ширина леза — 1,5 см, товщина леза — 0,4 см.

Аналогічні складні серпи зустрічалися, окрім Подоння (Михеев, 1985, с.135, рис.12), у Верхньому та Середньому Поволжі — в пам'ятках VIII-X ст. (Генинг, Халиков, 1964, табл.X:9; Иванов, 1952, табл.XIX:7; Третьяков, 1941, рис.39:6), на південно-західному Кавказі (Саханєв, 1914, табл.III:20). Датуються такі складні серпи достатньо широко — VII-X ст. (Левашова, 1956, табл.21).

У комплексі були наявні і залишки залізного клепаного казана, представлені металевими пластинами, фрагментами дужки та казанної петлі (рис.4:8-10). Розміри дужки вказують, що діаметр казана дорівнював приблизно 40-45 см.

За формою та технікою виготовлення, вилучений казан, подібний до казанів, залишки яких знайдено в похованнях №№ 252, 214 / комплекс X могильника Суха Гомільша, похованнях №№ 101, 108, 162, 254 могильника Червона Гірка (Аксьонов, 1999а, с.96). Вони також виготовлені із залізних пластин, з'єднаних заклепками у смуги, які при з'єднуванні між собою утворювали посудину підциліндричної форми, зі злегка округлим дном. Дно казанів могло бути виготовлено із цільного бронзового листа (похов. №№ 101, 108, 254 могильника Червона Гірка). Фрагменти залізних казанів, металевих ручок зустрічалися на багатьох салтівських пам'ятках Подоння (Ляпушкин, 1961, рис.17; Плетнєва, 1967, рис.39:15, 19). Два подібні казани знайдені на городищі Битиця волинцевської культури (Славяне, 1990, рис. 65: 15, 16). Показово, що аналогічні, за матеріалом, формою, технікою виготовлення казани відомі здебільшого в пам'ятках більш пізнього часу — XI-XIII ст., про що свідчать старожитності кочівників степу півдня Східної Європи (Швецов, 1980, с.192-202).

Численні аналогії опублікованим речам в кремаційних похованнях та поминальних комплексах могильників басейну Сіверського Дінця (Тополі, Кочеток, Нова Покровка, Суха Гомільша, Червона Гірка, Лисий Гірб) та з Кубано-Чорноморського району (Борисове, Дюрсо, Казозове 2, Псекунский 1) дозволяють датувати три нових комплекси другою половиною VIII — третьою чвертю IX ст.

Література

- Аксенов В.С.** Отчет о раскопках Верхнесалтовского IV катакомбного могильника экспедицией Харьковского исторического музея в 1999 г. // Архив ХИМ.
- Аксёнов В.С.** Поховання з конем другої половини VIII–IX ст. верхньої течії р.Сіверський Донець (за матеріалами салтівських ґрунтових могильників): Дис. ... канд. іст. наук. — Харків, 1999а.
- Аксенов В.С., Воловик С.И.** Новый салтовский могильник в верхнем Подонечье // Донская археология. — Ростов-на-Дону, 1999. — № 3–4.
- Аксенов В.С., Крыганов А.В., Михеев В.К.** Обряд погребения с конем у населения салтовской культуры (по материалам Красногорского могильника) // Материалы I тыс. н.э. по археологии и истории Украины и Венгрии. — Киев: Наукова думка, 1996.
- Алихова А.Е.** Материальная культура среднепеченжской мордвы VIII–IX вв. — Саранск: Мордов. кн. изд-во, 1969.
- Бабенко В.А.** Новые систематические исследования Верхнесалтовского катакомбного могильника 1908 г. — Москва, 1910.
- Багаев М.Х.** Элистинжанский раннесредневековый могильник // Археология и вопросы этнической истории Северного Кавказа — Грозный: Изд-во ЧИГУ, 1979.
- Багаудинов Р.С., Богачев А.В., Зубов С.Э.** Праболгары на Средней Волге (у истоков истории татар Волго-Камья). — Самара: СамВен, 1998.
- Бобчева Л.** Вџоружнеието на славени и първобългари // ВИС. — София, 1957. — № 3.
- Братченко С.Н., Швецов М.Л.** Средневековый могильник у станицы Багаевской // СА. — Москва, 1984. — № 3.
- Вилников А.З., Афанасьев Г.Е.** Культурные комплексы Маяцкого селища. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 1991.
- Виноградов В.Б., Мамаев Х.М.** Мартан-Чуйский I-й могильник в Чечне // Средневековые погребальные памятники в Чечено-Ингушетии. — Грозный: Изд-во ЧИГУ-ЧИИИСФ, 1985.
- Генинг В.Ф., Голдина Р.Д.** Позднемоловатовские могильники в Коми-Пермяцком округе // ВАУ. — Свердловск: Изд-во УГУ, 1970. — Вып. 9.
- Генинг В.Ф., Халиков А.Х.** Ранние болгары на Волге: Болыне-Тарханский могильник. — Москва: Наука, 1964.
- Гринченко В.А.** Пам'ятка VIII ст. коло с. Вознесенки на Запоріжжі // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1950. — Т. 3.
- Дегтярь А.К.** Комплекс из погребения воина у с.Кочеток на Северском Донце // СА. — Москва, 1984. — № 2.
- Дмитриев А.В.** Могильник эпохи переселения народов на реке Дюрсо // КСИА. — Москва: Наука, 1979. — Вып. 158.
- Иванов П.П.** Крюковско-Кужовский могильник. — Моршанск: изд. Моршан. краев. музея, 1952.
- Измайлов И.Л.** Оружие ближнего боя болгар VIII–X вв. // Ранние болгары в Восточной Европе. — Казань: Изд-во Каз.ГУ, 1989.
- Казиков Е.П.** Погребальный инвентарь Танкеевского могильника // Вопросы этногенеза тюркоязычных народов Среднего Поволжья. — Казань: Изд-во КИЯЛИ, 1971.
- Каминский В.Н.** Алано-болгарский могильник близ станицы Старокорсунской на Кубани // СА. — Москва, 1987. — № 4.
- Кирпичников А.Н.** Древнерусское оружие. — Т.1: Мечи и сабли IX–XIII вв. // САИ. — Вып. Е 1–36. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1966.
- Кирпичников А.Н.** Древнерусское оружие. — Т.2: Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX–XIII вв. // САИ. — Вып.Е 1–36. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1966а.
- Кирпичников А.Н.** Древнерусское оружие. — Т.3: Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв. // САИ — Вып.Е 1–36. — Москва-Ленинград: Наука, 1971.
- Кирпичников А.Н.** Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XIII вв. — Ленинград: Наука, 1973.
- Корзухина Г.Ф.** Из истории древнерусского оружия XI в. // СА. — Москва, 1950. — Т. 13.
- Крыганов А.В.** Вооружение и конское снаряжение кочевников юга Восточной Европы VIII–X вв.: Дис. ... канд. ист. наук. — Харьков, 1987.
- Крыганов А.В.** Вооружение и войско населения салтово-маяцкой культуры (по материалам могильников с обрядом трупосожжения) // ПАП. — Днепрпетровск: Изд-во ДГУ, 1989.
- Криганов А.В.** Військова справа ранньосередньовічних аланів Подоння // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1993. — № 2.
- Крыганов А.В.** Нетайловский могильник // АДУ 1992 р. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1993а.
- Кухаренко Ю.В.** О некоторых археологических находках на Харьковщине // КСИИМК. — Москва: Изд-во АН СССР, 1951. — Т. XLI.
- Левашова В.П.** Сельское хозяйство: Очерки по истории русской деревни X–XIII вв. // Тр. ГИМ. — Москва: изд. ГИМ, 1956. — Вып. 32.
- Ловпаче Н.Г.** Могильники в устье реки Псекупса // Вопросы археологии Адыгеи. — Майкоп, 1985.
- Ляпушкин И.И.** Карнауховское поселение // МИА. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1958. — № 62.
- Ляпушкин И.И.** Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа // МИА. — Москва: Изд-во АН СССР, 1961. — № 104.
- Мажитов Н.А.** Курганы Южного Урала VIII–XIII вв. — Москва: Наука, 1981.
- Мерперт Н.Я.** О генезисе салтовской культуры // КСИИМК. — Москва: Изд-во АН СССР, 1951. — Вып. 36.
- Мерперт Н.Я.** Из истории оружия племен Восточной Европы в раннем средневековье // СА — Москва, 1955. — Т. 23.

Михеев В.К. Подонье в составе Хазарского каганата. — Харьков: Изд-во ХГУ, 1985.

Михеев В.К. Сухогомольшанский могильник // СА. — Москва, 1986. — № 3.

Михеев В.К., Степанська Р.Б., Фомін Л.Д. Зброя салтівської культури та її виробництво // Питання історії СРСР. — Вип. 4. — Харків: Изд-во ХГУ, 1967.

Михеев В.К., Степанська Р.Б., Фомін Л.Д. Ножи салтівської культури та їх виробництво // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1973. — Вип. 9.

Пархоменко О.В. Поховальний інвентар Нетайлівського могильника VIII-IX ст. // Археологія. — Київ: Наукова думка, 1983. — № 43.

Плетнева С.А. От кочевий к городам. Салтово-маяцкая культура // МИА. — Москва, 1967. — № 147.

Плетнева С.А. На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс. — Москва: Наука, 1989.

Пьянков А.В. Раннесредневековые находки из разрушенного могильника у хутора Хабль Абинского района Краснодарского края // Древности Кубани. — Краснодар, 1998. — Вып. 10.

Савченко Е.И. Крымский могильник // АОН. — Вып. 1 — Москва: Наука, 1986.

Саханев В.В. Раскопки на Северном Кавказе в 1911-1912 гг. // ИАК. — Москва, 1914. — Вып. 56.

Святкин С.В. Относительная хронология мордовских топоров-чеканов VIII-IX вв. // Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н.э. (вопросы хронологии). — Самара: СамВен, 1998.

Седов В.В. Восточные славяне в VI-XIII вв. — Москва: Наука, 1982.

Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. — Киев: Наукова думка, 1990.

Станчев С, Иванов С. Некрополът до Нови Пазар. — София: Изд-во БАН, 1957.

Сухобоков О.В. Славяне Днепровского Левобережья. — Киев: Наукова думка, 1975.

Тарабанов В.А. Средневековый могильник у аула Казазово // Проблемы археологии и этнографии. — Вып. II. — Ленинград: Наука, 1983.

Тарабанов В.А. Раскопки средневекового кремационного могильника у с.Молдовановское Крымского района в 1989 г. // Археологические раскопки на Кубани в 1989 — 1990 годах. — Ейск, 1992.

Тарабанов В.А. Исследование раннесредневековых памятников в Адыгее в 1986 году // Древности Кубани. — Вып. 14. — Краснодар, 1999.

Татаринов С.И., Копыл А.Г., Шамрай А.В. Два праболгарских могильника на Северском Донце // СА. — Москва, 1986. — № 1.

Третьяков П.Н. К истории племен Верхнего Поволжья в первом тысячелетии н.э. // МИА. — Москва: Изд-во АН СССР, 1941. — № 5.

Уварова П.С. Могильники Северного Кавказа // МАК. — Москва, 1900. — Т. VIII.

Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. — Москва: Изд-во МГУ, 1966.

Флеров В.С. Маяцкий могильник (раскопки 1979 г.) // Маяцкий археологический комплекс. — Москва: Наука, 1990.

Швецов М.Л. Котлы из погребений средневековых кочевников // СА. — Москва, 1980. — № 2.

Шрамко Б.А. Погребения VIII-X вв. у с. Пятницкое в Харьковской области // Древнерусское государство и славяне. — Минск: Наука и техника, 1983.

Аксенов В.С.

Новые случайные находки комплексов воинов-всадников салтовского времени на Харьковщине

Резюме

При несанкционированных земляных работах вблизи кремационного могильника салтово-маяцкой археологической культуры Сухая Гомольша были обнаружены три вещевых комплекса, принадлежавшие воинам-всадникам. Комплексы состояли из предметов вооружения (сабли, наконечники копий, боевые топоры-чеканы), элементов конского снаряжения (удил, стремян, сбруйных колец, сбруйных пряжек, соединителей ремней сбруи) и предметов хозяйственно-бытового назначения (складного серпа, ножей, преднамеренно смятого в древности железного клёпанного котла).

По аналогиям с вещами, представленными в других подобных салтовских комплексах и захоронениях, данные поминальные комплексы могут быть датированы второй половиной VIII - третьей четвертью IX вв.

13.09.2003.